

Олена Льовкіна

ІДЕЙНІ ВИТОКИ ТЕКТОЛОГІЇ ОЛЕКСАНДРА БОГДАНОВА: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглянуто філософські вчення, що вплинули на формування дослідницького кредо Олександра Богданова. Зазначено, що О. Богданов узагальнив історико-філософський потенціал у світлі організаційних ідей і моністичного підходу для побудови картини світу, де всі властивості комплексів пов'язані з їхньою організаційною природою і визначаються нею. Автором відзначено, що перераховані вчення стали основою для нової наукової галузі знань – тектології – науки про загальні системні закони.

Ключові слова: Олександр Богданов, тектологія, позитивізм, марксизм, картина світу.

У сучасну епоху в світі простежується тенденція до звуження спеціалізації. Але більшість найвидатніших відкриттів у сучасній науці зроблено саме енциклопедично освіченими вченими (у т. ч. відкриття теорії відносності, законів збереження енергії, теорії систем і т. ін.). Ці відкриття стали можливими завдяки взаємопроникненню досягнень природничих та гуманітарних наук. Одним з таких грандіозних наукових досягнень ХХ ст. й стала побудова російським вченим Олександром Богдановим загальної теорії організації або тектології (з грецької – «вчення про будівництво»). Наукові досягнення О. Богданова випередили свій час – адже на початку ХХ ст. наукова теорія організації, кібернетика та теорія систем ще не з'явилися на науковому обрії. Метою запропонованої статті стало дослідження основних історико-філософських ідейних витоків тектології О. Богданова. Оскільки на сьогоднішній день переважна більшість вчених поділяє положення О. Богданова про те, що властивості частин можуть бути зрозумілими лише у контексті знання цілого, запропоноване дослідження можна вважати цілком актуальним.

Слід зауважити, що в останні десятиліття посилилась увага до ідей тектології як в нашій країні, так і за її межами. Серед російських дослідників тектології слід, перш за все, назвати В. Громана, В. Базарова, Г. Гловелі, Є. Смірнова, Л. Абалкіна, М. Моїсеєва, М. Сетрова, Л. Страхову, А. Гастева, а серед зарубіжних – І. Сусілуото, З. Сохора, Р. Маттезіха, Дж. Гореліка та І. Яхота. Особливо слід відзначити роботи таких вчених, як Є. Корицький, М. Казарінов, А. Андреев, М. Маслін, В. Клебанер, А. Дубнов, С. Костов, В. Попов, які не лише досліджували тектологічну спадщину дослідника, а й висловлювали своє негативне ставлення до утисків та неконструктивної критики теорії О. Богданова. У сучасній Росії створено міжнародний інститут

імені О. О. Богданова, у якому значну увагу приділено дослідженням організаційної діяльності. Тобто сьогодні наукова спільнота активно вивчає тектологію та запроваджує її ідеї у контексті новітніх філософських тенденцій. Адже, як вказує С. Костов, «теоретико-методологічний арсенал тектології є велетенським і з плином часу буде постійно поповнюватися» [7, с. 224].

Початок ХХ ст. ознаменувався для О. Богданова втіленням однієї з його найзаповітніших мрій – створення всезагальної організаційної науки – тектології. Епоха стрімких змін, сміливих задумів, відкритих можливостей спонукала вченого створити грандіозну науку, що реально змогла б покращити людське життя. Він вважав, що нове суспільство, яке так прагнули створити у Росії, необхідно будувати на тектологічних засадах – саме тоді для людства нарешті закінчиться епоха невпевненості й страждання.

Слід зазначити, що О. Богданов пережив у дитинстві розчарування у релігії, коли за трагічних обставин загинув його рідний брат. Це розчарування зорієнтувало його на пошук шляхів організації гармонійного життя без болю та смерті. Цим також був спричинений вибір майбутнього вченого на користь вивчення природничих та соціальних наук – він обрав природниче відділення Московського університету, а згодом – медичний факультет університету в Харкові.

Величезну роль у формуванні майбутньої філософської парадигми О. Богданова відіграла його енциклопедична освіченість. Широта його інтересів, прагнення вникнути в сутність найрізноманітніших наук і теорій визначили специфіку його наукового пошуку. ХІХ і початок ХХ ст. були відмічені бурхливим розвитком науки, світовими відкриттями в різних галузях знань. Небачений раніше науковий прогрес сприяв утворенню нових міждисциплінарних галузей знання, а також об'єднанню і перетворенню цілих науко-

вих галузей на основі узагальнювальних принципів. О. Богданов постійно цікавився передовими розробками і науковими відкриттями свого часу і добре знався на них. Проте ознайомлення з вченнями представників різних філософських шкіл і передових досягнень природничої науки мало вибірковий характер, оскільки він дотримувався чіткого задуму. Все це підкорялось його прагненню створити власну цілісну філософську систему й універсальну методологію ефективної організації людської практики. Він був упевнений, що створена ним загальна організаційна наука (тектологія) повністю замінить традиційну філософію.

Практично у всіх працях, починаючи із найперших, О. Богданов розвиває організаційний підхід до навколишньої дійсності, адже вчений прагнув відшукати основу єдиного підходу до організації світового устрою. Головною у всіх без винятку творах О. Богданова є думка про відсутність чітких меж між різними галузями людського знання, процесами, що відбуваються в навколишній природі і суспільстві. Ідеї про єдність законів, що діють в різних сферах суспільної практики і наукового пізнання, а також про необхідність підходу до дослідження будь-якого об'єкта і явища як складної системи виникали завдяки ознайомленості О. Богданова з передовими природничо-науковими відкриттями в різних галузях – від біології і психології до астрономії й економіки. Ідеї і методи цих наук вчений використав згодом для створення своєї філософської системи.

Системний підхід в дослідженнях багатьох науковців та мислителів кінця XIX – початку XX століття являв собою спробу вирішити проблему єдності науки на основі цілісності, єдиних системних закономірностей. Відбувалося значне збільшення кількості спроб подолання наслідків наукової спеціалізації. Тобто побудова картини світу у вигляді цілісної системи стала актуальним завданням для наукової спільноти того часу. Прагнення створити єдину картину світу визначила вектор подальших досліджень О. Богданова, результатом чого і стала тектологія.

Текст «Тектології» узагальнює аналіз та обробку міждисциплінарних досліджень, проведених О. Богдановим раніше в серіях: «Нові ідеї в астрономії», «Нові ідеї в економіці», «Нові ідеї в психології» тощо. Необхідний інструментарій для аналізу складних цілісних об'єктів було запозичено у природничих науках. Опрацювавши значну частину наукових здобутків того часу, О. Богданов зробив висновок про існування єдиних фундаментальних законів природи. Зокрема, він припускав, що універсальний механізм «рівноваги», який походить із закону Ле-Шательє, можна застосувати не тільки у фізиці й хімії, але й у

науках про життя, психіку і суспільство. Загальновідомі ідеї Ч. Дарвіна щодо відбору найбільш пристосованих організмів і принцип відносності А. Ейнштейна О. Богданов також узяв до уваги як такі, що можуть бути застосованими до всіх форм буття – від астрономічних до соціальних.

Можна сказати, що тектологія стала наслідком тяжіння науковців до побудови «філософії систем». Для О. Богданова тектологія символізувала науковий та прогресивний монізм, до якого прямує людська діяльність у своєму розмаїтті. Основні завдання тектології – розбити схоластичну замкненість спеціальних наук та пов'язати методи окремих наук єдністю універсальної методології пізнання. Причому тектологія О. Богданова вигідно вирізняється від усіх інших подібних теорій тим, що являє собою цілісну і завершену теорію із сформованою методологічною основою, розробленим понятійним апаратом. Тектологія не обмежувалася пошуками одного універсального принципу, а містила моделі різних типів і форм організації, закони, що діють стосовно будь-яких об'єктів і процесів, ставши наочним прикладом нового системного рівня дослідження світу.

За доби наукових пошуків О. Богданова виникла потреба у розробці нового стилю наукового мислення. Ця потреба могла бути реалізована лише на основі розробки універсального наукового знання, що долає обмеженість суто спеціалізованого підходу. В підґрунтя організації науки було покладено синтезоване з різних галузей науки знання на основі загального принципу системності. Тобто ідея системності стала провідною характеристикою і головним принципом світогляду О. Богданова. Відповідно, пошук нової парадигми наукової методології вимагав від вченого, що поставив перед собою цю непросту мету, блискучих здібностей для синтезуючого узагальнення, високої культури мислення, критичної переробки багатющої теоретичної спадщини, що на той час була нагромаджена наукою, величезного завзяття. О. Богданов передбачав абстрагування від відмінностей і деталей, які становлять спеціалізації наукових знань. Тектологія була однією з перших спроб виявлення і аналізу загальних закономірностей розвитку природи, суспільства і мислення з організаційної точки зору: адже він намагався зробити переворот у науці шляхом виявлення єдиних закономірностей становлення і функціонування систем.

Наприкінці XIX ст. в межах природничо-наукових наук виникла можливість об'єднання різних галузей людського знання на основі пошуку спільних для них феноменів і закономірностей, які експериментально підтверджували ефективність принципу загального взаємозв'язку.

Як у сучасних йому природничо-наукових теоріях, так і у філософських теоріях його попередників і сучасників, засновник тектології знаходив підтвердження ефективності принципу системності. Він дійшов висновку, що головною тенденцією розвитку сучасного йому наукового знання став пошук єдиної концепції, побудованої на основі універсальних законів. Інакше кажучи, саме моністичний підхід до тлумачення і пояснення законів пізнавального процесу, на переконання О. Богданова, став потужною тенденцією в розвитку наукової думки.

Сам термін «тектологія» О. Богданов запозичив у біолога Е. Геккеля. Той позначив цим словом науку, що описує принципи побудови живих організмів. Проте О. Богданов надав цьому терміну універсальнішого смислу. Головними ідейними витокami тектології О. Богданова, яка об'єднала організаційний досвід людства, були енергетична теорія В. Ф. Оствальда та еволюційне вчення Ч. Дарвіна. В. Ф. Оствальд спробував створити єдину енергетичну картину світу, спираючись на моністичний метод дослідження. На основі енергетичної концепції В. Ф. Оствальда, О. Богданов побудував свою концепцію світового будівельного матеріалу – «активностей – протівів», розвинувши ідею про енергію як джерело змін в його кількісній мірі. О. О. Богданов тлумачив будь-яку зміну як наслідок різниці напруги між суміжними комплексами, розвинувши тим самим тектологічну ідею про рухому рівновагу і ритмічні коливання як спосіб збереження форм у природі.

На думку О. Богданова, його система пройде перевірку у тому випадку, якщо виявиться здатною пояснити смисл філософських ідей, яким він завжди надавав особливого значення. Зокрема, у положеннях представників класичної німецької філософії учений знаходив теоретичне обґрунтування природничо-наукових доказів системності й організованості навколишнього світу. Адже саме для німецької думки ідея системності була фундаментальною. Зокрема, Г. Фіхте стверджував, що всі науки тісно пов'язані одна з одною і тому замість безлічі наук має існувати одна. Система знання Г. Фіхте засновувалась на єдності суб'єкта і об'єкта, яка втілювалась у Я-точці. Світ інтерпретується як результат суб'єкт-об'єктної взаємодії, причому провідну роль у ній відіграє суб'єкт. Ту ж саму думку згодом розвинули у своїх філософських пошуках послідовники Г. Фіхте – представники романтичної школи, які екстраполювали цей підхід на пояснення явищ теології, естетики і літератури. Зокрема, Ф. Шеллінг, який, сприйнявши традицію Г. Фіхте, розповсюдив об'єднуючий метод і на природу, включивши природознавство у свою філософську систему.

Г. Фіхте, припускаючи існування порядку і організації в природі, вважав, що вони нав'язуються активністю нашого Я. Щодо Ф. Шеллінга, то той прямо проголошував, що система природи тотожна системі людського духу. Ф. Шеллінг відстоював думку про те, що система природних явищ сходиться від найбільш простих форм неорганічного життя до вищих форм свідомого існування. В людині духовний початок самоусвідомлюється, в природі ж він не усвідомлює себе. Рух від несвідомої духовності природничо-сущого до свідомості проходить ряд прогресуючих ступенів. Систему природи і систему духу Ф. Шеллінг вважав абсолютно тотожними в своєму найвищому прояві. Важливим підсумком філософії тотожності стало подолання розриву між сферою свідомості людини і фізичним світом, що відповідало тогочасним новітнім науковим досягненням і бралося до уваги у подальших системних дослідженнях. Для того, щоб побачити перспективу розвитку такої методології, необхідно чітко уявляти собі її особливості: вектор еволюції в історико-філософському плані зорієнтувався на сферу розробки фундаментальних принципів самоорганізації, міждисциплінарного синтезу й інтеграції наукових знань, пошуку основ взаємозв'язку наук і їх найзагальніших закономірностей.

Ідею тотожності суб'єкта і об'єкта розвинув Г. В. Ф. Гегель. Він вважав, що абсолютне знання не може бути досягнуте без зусиль, а можливе лише через розвиток раціонального мислення або розвиток Поняття від простого стану до Абсолютно Ідеї. Цикл розвитку елементів Поняття – від Одиничного через Особливе до Загального – на будь-якому рівні існування виявляється у русі. В цьому випадку форма гегелівської системи й її метод збігаються. Гегелівська філософська система сполучала різні галузі людського знання, але О. Богданов вважав діалектику недостатньо загальним вченням.

У критичному ставленні О. Богданова до догматизму традиційної філософії виявляється вплив на нього кантівського критичного аналізу. Несприйняття ідеї беззаперечності розуму і, взагалі, зазіхання розуму на безумовність висунутих ним істин вирізняло творчий доробок О. Богданова. Критицизм спричинив захоплення О. Богдановим позитивізмом, що відчувалося впродовж всієї творчості мислителя. Саме звідси походять витoki богданівського підходу до вивчення людини, насамперед, з погляду її соціальних характеристик. О. Богданов також високо оцінював і використовував праці представника позитивізму – Г. Спенсера, в яких еволюція розглядається як один з механізмів, що організують процеси розвитку системних об'єктів.

Вплинули на тектологію О. Богданова й вчення представників другого етапу розвитку позитивізму – Е. Маха і Р. Авенаріуса, які черпали свої ідеї в новітній філософській критиці традиційної метафізики та в сучасних їм досягненнях природничої науки. Ідея про те, що світ складається з однорідних елементів, і головне завдання науки – у дослідженні їхніх взаємозв'язків, яка чітко виражена у філософських поглядах Е. Маха, знайшла своє відображення у філософському доробку О. Богданова. Саме емпіріокритицизм став основою для створення наукового апарату емпіріомонізму, а згодом і тектології. Адже емпіріомоністична концепція передбачала необхідність подолання дуалізму суб'єкта-об'єкта й моністичного пояснення навколишнього світу на основі єдності суб'єктивного досвіду й «принципу реальності». Розвиваючи ідеї емпіріокритицизму, О. Богданов принципово замінює термін «відчуття суб'єкта» терміном «колективний досвід», а «нейтральні елементи досвіду» – «кристалами соціальної активності», тим самим акцентуючи увагу на активно-перетворювальній властивості людської свідомості.

Іншою ідейною основою вчення О. Богданова стала філософська теорія Л. Нуаре, який талановито інтерпретував філософські системи німецьких класиків на засадах тогочасних інтелектуальних і наукових досягнень, зокрема теорії еволюції Ч. Дарвіна, принципу збереження енергії Р. Мейера, вчення про волю А. Шопенгауера. Але найголовнішим було те, що Л. Нуаре поєднав у своїй теорії сучасне йому наукове знання й абстрактні філософські поняття. Дослідження Л. Нуаре про походження мови надали О. Богданову багатий матеріал для формулювання структурних законів природи й ілюстрації їх дії, що було важливим для підтвердження його власних поглядів про мову як знаряддя пізнання і засіб організації колективного й особистого досвіду.

Досягнення в галузі біологічних наук надихнули О. Богданова на створення картини світу, яка суттєво відрізнялась від тих механістичних теорій, що домінували в тогочасній науці. Так, спостереження Д. Дідро про подібність більшості органів і тканин тварин і людини наштовхнули О. Богданова на думку про їх загальну спорідненість і взаємозв'язок, а низка ідей Ж. Ламетрі із праці «Людина – рослина» поза сумнівом вплинули на формування його еволюційних переконань. Ідея Ж. Б. Ламарка, що перетворення простих істот в складніші стає результатом їх природженої здібності до вдосконалення і резюме щодо впливу зовнішнього середовища на диференціацію істот згодом також знайдуть своє відображення у тектології О. Богданова. Крім того, Ж. Б. Ламарку належить ідея про існування своєрідного зв'язку між живими істотами, що

охоплює всі природні істоти від складних до найпростіших.

Організаційні ідеї О. Богданова значною мірою сформувалися внаслідок його ознайомлення із філософією К. А. Сен-Симона. В основу вчення французького філософа було покладено саме принцип організації, який він розумів як загальний закон Всесвіту. Згідно з К. А. Сен-Симоном, вплив, який здійснюється на навколишній світ різними об'єктами, корелює із мірою їх досконалості або організованості. Слід зазначити, що К. А. Сен-Симон мріяв побудувати суспільство на основі наукових знань. Саме ця ідея згодом червоною ниткою пройде через усю наукову спадщину О. Богданова.

Ідеї американських філософів, насамперед представників біхевіоризму і прагматизму, також істотно вплинули на ідейне становлення творця тектології. Зокрема йдеться про їхню концепцію істини, в якій центральним є принцип практичної доцільності, що інтерпретує пізнання як рух до реалізації мети, що задається ситуацією. Цілі прагматизму цілком узгоджуються з призначенням тектології як ефективного засобу для організації перетворювальної діяльності людини. Адже О. Богданов також був спрямований на створення практично орієнтованої й соціально корисної філософії. Він так само, як і представники прагматизму вважав, що найперше покликання істини – це забезпечення евристичності, апробованості й надійності провідної ідеї. Функція інтелекту полягає не в тому, щоб копіювати об'єкти навколишнього світу, а в тому, щоб знаходити спосіб для організації найефективніших відносин з цими об'єктами. Ідея прагматизму, згідно з якою для пізнання і людської практики має значення тільки те, що є корисним, відповідає тлумаченню О. Богдановим поняття «досвід».

І, зрештою, не можна знехтувати впливом на творчість О. Богданова вчення К. Маркса. Засновника тектології приваблювала у марксистській вірі у могутність людського розуму й заклик до діяльності, спрямованої на перетворення суспільства на раціональних засадах. У використанні положень марксистської соціальної теорії вчений побачив можливість створення нової універсальної науки. Вчення К. Маркса про практику як основу пізнання і перетворення дійсності втілилось у інтерпретацію практики О. Богдановим як сполучної ланки між суспільством і природою, при цьому риси соціального буття перенеслися на всі інші форми буття. Елементи досвіду тлумачилися ним як доцільна активність.

Ідеї К. Маркса про об'єктивну закономірність розвитку суспільства, яке від первісного комунізму розвивається до роз'єданого буржуазного суспільства, а згодом знову прямуватиме

до єдиного суспільства, стають основою переконань О. Богданова. Головне – розкрити ці закони суспільного розвитку і, відповідно до них, організувати соціальну дійсність. Проте засоби, які пропонував К. Маркс для переходу до комунізму, насамперед, йдеться про політичну революцію, О. Богданов вважав неефективними й недостатніми. Російський вчений вважав, що перейти від класового суспільства до соціалізму не вдасться без культурної самоорганізації робочого класу. Рушійними силами перетворення суспільства для О. Богданова виступають насамперед виявлені ним наукові принципи, або тектологічні закони. Отже, на відміну від радянських ортодоксальних марксистів, О. Богданов не сприймав вчення К. Маркса догматично, а намагався збагачувати його новітніми ідеями, тим самим осучаснюючи його. Але цим він накликав на себе шквал критики з боку марксистів-ленінців. Ідеї К. Маркса відіграли при створенні тектології роль методології. Головними інструментами марксизму, що були використані О. Богдановим, стали монізм методу і монізм світосприйняття. Об'єднуючи спеціалізовані наукові методи й вирішуючи питання універсально-практичного характеру, О. Богданов створив унікальну концепцію системного підходу до аналізу явищ у природі та соціумі.

Висновки

На формування філософських поглядів О. Богданов вплинули різноманітні теорії з історико-філософської і наукової спадщини людства. Але усі вони були розглянуті вченим у світ-

лі його власних організаційних ідей і моністичного підходу до побудови картини світу. О. Богданов був переконаний, що всі властивості речей пов'язані з їх організаційною природою і визначаються нею. Вищеперераховані й описані положення філософських систем тлумачились О. Богдановим крізь призму системного методологічного підходу й стали основою для створення нової науки про загальні системні закони – тектології. О. Богданов вважав тектологію постфілософією й був переконаний в тому, що вона замінить собою класичну метафізику. Його метою було реально-практичне покращення життя суспільства на тектологічних засадах.

Новітні досягнення різних галузей науки використовувались О. Богдановим у якості фактичної бази, на підставі якої підтверджувалась наявність у світі єдиних організаційних законів. Адже численні джерела з різних сфер наукового знання демонстрували наявність ізоморфізму законів, що діють у всіх сферах суспільної практики і пізнання, фактично доводили необхідність системного підходу до будь-якого об'єкта або явища. Слід також відзначити, що вчений сформулював нову проблему для методологічного простору. Створення О. Богдановим концепції «всезагальної організаційної науки», в якій він намагався звести універсальні організаційні принципи у єдине вчення, стало найвищим досягненням вченого-енциклопедиста ХХ ст. й оцінюється науковим співтовариством сьогодення як перша фундаментальна спроба системно-кібернетичного аналізу функціонування соціальних структур та управління ними.

1. Андреев А. Л., Маслин М. А. А. А. Богданов как философ и социальный мыслитель / А. Л. Андреев, М. А. Маслин // А. А. Богданов. Эмпириомонизм. Статьи по философии. – М. : Республика, 2003. – С.366–374.
2. Богданов А. А. Тектология : Всеобщая организационная наука. В 2-х книгах. Кн. 1. / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – 304 с.
3. Клебанер В. С. Александр Богданов и его наследие : биография отдельного лица / В. С. Клебанер // Вопросы философии. – 2003. – № 1. – С. 105–110.
4. Костов С. В. Тектология как научная парадигма / С. В. Костов // Актуальні проблеми філософських, політологічних, релігієзнавчих досліджень. (До 170-річчя філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка) : Матеріали наукової міжнародної конференції «Людина-світ-культура», 20–21 квітня 2004 р., м. Київ. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С.224–226.
5. Попов В. П. Организация. Тектология XXI / В. П. Попов. – Пятигорск : Издательство технологического университета, 2007. – 293 с.

O. Leovkina

SOURCES OF ALEXANDER BOGDANOV'S TEKTOLOGY: THE HISTORY OF PHILOSOPHY CONTEXT

Philosophical studies, which influenced on the forming of A. Bogdanov's philosophical views, are examined in the article. It is marked, that Bogdanov generalized historical and philosophical potential in the light of organizational ideas and monistic approach for the construction of the world picture, where all properties of the complexes are related to their organizational nature and determined by it. Author marked, that the transferred studies became the foundation for the new scientific area of knowledge – tektologies – the sciences about general system of acts.

Keywords: Alexander Bogdanov, tektologies, positivism, marxism, world picture.